

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43
Nisan 2016 April 2016
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**KLASİK TÜRK EDEBİYATI İLE HALK EDEBİYATININ KESİŞME NOKTALARINDAN BİRİ: PERDE
GAZELLERİ**
*CURTAIN GHAZELS: ONE OF THE INTERSECTING POINT BETWEEN DIVAN POETRY AND FOLK
POETRY*

Süleyman SOLMAZ*

Öz

Divan şiirini nazım biçimlerinden olan gazel; ilgili alanda kadınlarla âşıkane sohbet etmek, içkiden, eğlenceden bahsetmek anlamlarına gelmektedir. Bu nazım şekliyle şair, kişisel beğeni ve kaygılarını; sevinç ve üzüntülerini dile getirebildiği gibi tevhit, münacat, naat gibi türleri de işlemiştir.

Öte taraftan yazılan bu gazeller zamanla tekke gibi bazı mekânlarda ve sıra gecelerinde ezgi ile söylenir olmuştur. Klasik formun dışında söylendiği yerlerden biri de Karagöz ve Hacivat oyunudur.

Karagöz perdesi hayâl ile hakikatin, ibret ile mizahın, musiki ile şiirin, geçmiş ile geleceğin, çocuk ile yetişkinin buluştuğu ve kaynaştığı bir millî buluşma yeridir. Bu oyunda terennüm edilen perde gazellerinin dil açısından genel karakteristiği Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olmasıdır. Bu özellik günümüzde de devam etmektedir.

Vezin günümüzde terkedilmiş olsa da aruzdur.

Bu gazellerin çoğunda biz teması hâkimdir. Bu hem geniş kitleleri içselleştirmek, kendi yanına çekmek, hem de tasavvuftaki nefisle mücadelede öne çıkan “ben”den kurtulmaktır. İkinci bir husus olarak birçok şiirde perdenin ne olduğu tarif edilmektedir. Üçüncüsünde ise nasihat-âmiz bir tavır söz konusudur (zannetme, bak, anla, dinle vs.). Şeyh Küşterî’yi doğrudan veya dolaylı olarak anma, yad etme de dikkat çeken bir husustur. Son olarak da zamanın padişahına yönelik duâ ibârelerinin varlığını dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karagöz, Hacivat, Divan Şiiri, Gazel, Perde.

Abstracts

Ghazel, which is one of the verse form of Diwan poetry, means amatory chatting with women and to mention a drink in the relevant field. With this poetry form, the poet committed also the genres such as tawheed, munajat, naat which he could express his appreciations and concerns, his joys and sorrows.

On the other hand, these written Ghazels began to be said in some places like a dervish lodge and sira nights with tunes over time. Another place which they were said apart from the classical form is Hacivat and Karagöz game.

Karagöz curtain is a national meeting place where signs and humor, music and poem, history and future, child and adult meet and socialize. The general characteristic in terms of language of the curtain ghazels, which are chanted in this game, is that they were written in Ottoman Turkish.

The meter is now abandoned though, the prosodic meter.

The theme <we> dominates in most of these Ghazels. This is both to internalize the broad messes, to attract to his side and to get rid of <I> which is featured in combating nafs in Sufism. As a second point, in many poems it is described what the curtain is. The third, there is an advice-like attitude (don’t think, look, understand, listen, etc.). The commemorating Sheikh Küşterî directly or indirectly is a noteworthy point. Finally, the presence of prayer phrases for Sultan of that time is remarkable.

Keywords: Karagöz, Hacivat, Divan Poetry, Perde (Vocal).

Giriş

Toplumumuz müşterek bir kültür birikimine sahip, ama zaman zaman seviye farklılıkları gösteren bir toplumdur. Büyük kültür merkezlerinde, bilhassa İstanbul’da başlayan kültür etkinlikleri halka halka genişleyerek Anadolu’nun kasabalarına hatta köylerine kadar inmiştir. Dolayısıyla bu yayılma, halkın bir kısmını da sanat ve edebiyatın içine çekmiştir. Bunun sonucu da halk şiiri ile divan şiiri arasında kesişme, örtüşme noktaları meydana gelmiştir. Bu konuya ilk dikkat çekenlerden biri merhum Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu (ÇELEBİOĞLU, 1984) olmuş, onu Prof. Dr. Cemal Kurnaz (KURNAZ, 1990) takip etmiştir.

Başlangıçta klasik edebiyata ait olan nazım şekillerini zaman içerisinde halk şairlerinin de tercih ettiğini görülmüyor. Hece ile yazan halk şairleri zamanla aruz vezni ile de eserler ortaya koymuşlardır. Öte yandan Divan şairleri arasında da hece vezni ile şiir yazarların varlığı bilinmektedir (KURNAZ, 1997).

Bunların dışında divan tarzında yazılmış veya söylenmiş bazı gazellerin, mesela Fuzûlî’nin gazellerinin, bazı tekkelerde “gazel söylemek” tarzında bir ezgi ile ve “sıra geceleri”nde saz eşliğinde okunması gibi uygulamalar da halk şiiri ile divan şiirinin müşterekleri arasında sayılmaktadır. Bu çalışmada

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

sadece Karagöz Oyunu'ndaki perde gazelleri üzerinde durulacak ve konu değişik boyutlarıyla ele alınacaktır..

Karagöz perdesi hayâl ile hakikatın, ibret ile mizahın, musiki ile şiirin, geçmiş ile geleceğin, çocuk ile yetişkinin buluştuğu ve kaynaştığı bir millî buluşma yeridir.

Giriş bölümünde şarkı söyleyerek perdeye gelen Hacivat, özel olarak yazılmış şiirini okur. İşte perde gazeli budur...

*Karagöz'ün vazgeçilmez ögesi olan bu şiirler, Asya gölge tiyatrolarında da görülür. Benzer girişler, şiir veya nesir biçiminde geleneksel tiyatromuzun Orta Oyunu ve Meddahlık gösterilerinde de vardır. Ayrıca halk hikayeleri anlatılırken "saz faslı bittikten sonra bazı âşıkların döşeme (soylama) adını verdikleri mensur bir tekerleme başlar. Tekerlemede, olmayacak şeyler komik bir şekilde anlatılır. Bu hadiseler aynı zamanda âşığın başından geçmiş hadiseler dinleyiciye nakledilir... Azerbaycan sahasında hikâyenin döşeme kısmı ... manzumdur. Bu bölüme adı geçen bölgede "üstâdnâme" adı verilmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere, usta bir âşığın şiirlerinden en az üç koşmanın okunduğu bir bölümdür. Döşemeyi Boratao, "hikâyeye tekaddüm eden bu manzum ve mensur kısımların hepsine birden **döşeme** adı verilir" şeklinde tarif etmiştir." (ALPTEKİN, 1997, s.29) Biz perde gazellerinin de döşeme gibi bir işlevinin olduğunu düşünüyoruz.*

Perde Gazelleri müstakil bir kitap olarak yayımlanmıştır (ORAL, 2007) Daha çok derleme niteliğinde olan bu eser, bir boşluğu doldurması bakımından önemlidir. Bu çalışmada bu eserden faydalanılmıştır.

1.Tarihsel Gelişimi

Perde gazellerinin tarihsel gelişimi yönünden incelemesini Dilaver Düzgün bir bildiri ile ilim âlemine sunmuştur. Buna göre;

Elimizde bulunan perde gazellerinin en eskisi XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan İbn İsa Akhisari'ye aittir. Akhisari, 902/M. 1496-97 yılında Akhisar'da dünyaya gelmiş, 967/M.1559-60 yılında aynı yerde ölmüştür. Bayramiye tarikatı şeyhlerindedir. Akhisari'nin bir şiiri, Hellmut Ritter'in yayımladığı Bursalı Leyla oyununun mukaddime bölümünde perde gazeli olarak verilmiştir (Ritter, 1953: 572-573). Aynı şiir daha sonra Cevedet Kudret (C. Kudret, 1968: 272) ve Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı tarafından da yayımlanmıştır :

*Hayme-i zillum kurup fennümde geçdüm çok hayâl
Ehl-i dil anlar hayâtüm gayrılar bilmek muhâl*

*Hazret-i Şeyh Küşterî bu zillî ta'rif eyleyüp
İbret alsunlar diyü fâni cihândan ehl-i hâl*

*Sûretâ irşâd idüp diriltdün ey cân çün bizi
Her kımıldı Vâhid'ündür kesret ansuz bî-mecâl*

*Gök direksüz hayme oldu perde sûret gösterüp
Hayme ıssı gizleyüp gösterdi sûretde kemâl*

*İbn İsâ Akhisarî dir bu sûretler kamu
Kahr u lutfun mazharıdur geh Celâl ü geh Cemâl (Kurnaz-Tatçı; 1997: 207)*

Perde gazeli metinlerinin yer aldığı diğer bir kaynak Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Evlîya Çelebi, Kör Hasanzade adlı bir şebbazı tanıtırken "bu Hasanzade hayal-i zilla müteallik öyle ş'ar okurdu ki görenler anı ilm-i ledün sahibi zanniderdi" (Evlîya Çelebi, 1314: 655) diyerek şu beyitleri aktarır:

*Ol hokka-dehen turra-i tarrar ile oynar
Tiryak-ı lebin satmak için mar ile oynar*

*Çün dâg-ı gamun pullarını sineye düzdü
Bu nerd-i muhabbetde gönül zâr ile oynar*

*Benzetmek için alemler bir zill-ı hayale
Sayende güneş gölgede divar ile oynar*

*Eğlenmeğe divane gönül şimdi Muzaffer
Zencir-i ser-i zülfi siyehkâr ile oynar*

*Evlîya Çelebi'nin verdiği diğer şiir, iki beyitten ibarettir:
Gel ey ehl-i nazar zann eyleme bu haymeyi hâlî*

Derûnı pür-'acâyibdür tecessüs eyle ahvâli

*Görünürden görünmez dirler âlemde çü besi çokdur
Zuhûr eyler temâşâ ile bir kez niçe ahvâli (Evlîya Çelebi, 1314: 655)*

Evlîya Çelebi'den sonra perde gazeline rastladığımız diğer yazılı kaynak Birrî Divanı'dır. Birri,1080/M.1669-1670 yılında dünyaya gelmiş, Mevlevî tarikatına intisap ederek bir süre sonra Dede olmuş. 1128/M.1715-1716 yılında Manisa'da ölmüştür. Attarlık yaparak hayatını kazandığı için çevresinde Attar Birri olarak tanınmıştır (Erkul, 2000: 4-5). Manisalı Birri Mehmed Dede'nin gazeli şöyledir:

*Kıl nazar çeşm-i hakikat-bin ile ey ehl-i dil
Gör semavatı kurulmuş hayme-i zill-ı hayal*

*Perde perdazı cihan seyret vera-yı perdeden
Gösterür peyda kılıp eşkâli nisvan ü rical*

*Cünbüşin her suretin zatına enseb eyleyüp
Söyledür ol şuhusun her birine bir makal*

*Hep mezahirdür bu suretler kıl im'an-ı nazar
Geh celâl eyler zuhûr anlar yüzünden geh cemâl*

*Kıl temaşa hayme-i zillî düzen ahir bozar
Kendi kalur ancak irşad ol edüp fehm-i meâl*

*Ehli vahdet halidir bilmek şuhud ile bunı
Kesret erbabına hal olmak bu kal emr-i muhal*

*Vahdet ü kesret nedür gösterdi Şeyh Tüsteri
Birriya seyret hayal-i zillî andan ibret al (Gerçek, 1942: 81; Erkul, 2000: 327-328)*

Macar Türkoloğu İgnác Kúnos, 1885 yılında İstanbul'da tespit ederek yazıya geçirdiği bir gölge oyunu metni içinde şu perde gazelinesini vermiştir:

*Kurulur bir saha-i ummana seyran perdesi
Çok safa icra olur cünbüş-i handan perdesi*

*Bir kissa-i dasitandır eş'ar-ı nazmım benim
Kimlere şayeste bu kimlere nihan perdesi*

*Zahirde bir kez temaşa eyleyip sen ibret al
Gör ne suret gösterir âayine-i devrân perdesi*

*

*Evvela resmeyledim resm-i zılal
Perde kurdum şem'a yaktım gösterem zill-ı hayâl
Şeyh Küşterî'dir pirimiz ta'lim etmiş
Bilsin diye ehl-i hâl (Kúnos, 1925: 64) (Düzgün, 2006).*

2. Dil ve Üslup

Perde gazellerinin dil açısından genel karakteristiği Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olmasıdır. Kullanılan kelime ve terkiplerden bir kaçını şöyle sıralayabiliriz: Hakikat perdesi, ibret, ibret perdesi, ibret-nümâ, hayme, çâr küşe, rü'yet, irfân, ayn-ı irfân, fehm eylemek, idrâk etmek, sûret, sîret, gölge, zill, hayâl, hayâlât, zill-ı hayâl, hayâl perdesi, hayret, muhabbet, vahdet, kesret, mâsivâ, seyr, temâşâ, nazar kıl, dikkatli olmak, göstermek, işve-nümâ, hikmet, kudret, nakş-ı ezel, sâni, sun', enfüs, âfâk, zâhir, bâtın, Hakk, âl-i âbâ, âlem-i ma'nâ, sahn, sahn-ı gülistân, gül, handân, erbâb-ı himmet, pertev, nûr, cemâl, tecelli, misâl, muamma, nâdân vb.

Bu kelime ve terkiplere bir göz atıldığında bunların hepsinin divan sahasında başka kategorilerde yazılmış gazellerde kullanıldığını görülmektedir. Bu vesile ile kullanılan **kelimeler ancak metin içerisinde anlamlandırılmamıştır** diyoruz. Öte yandan perde gazellerinde kafiye ve redif olarak kullanılan ibarelerin çoğu, eşyânın tabiatına uygun olarak perde, temâşâ, seyir, görmek, göstermek gibi kelimeler ve bunların türevleridir. Buradan da şunu anlıyoruz ki bu gazelleri söyleyen insanlar, asıl anlatmak istediklerinin peşindedir; sanat veya hüner göstermek gibi gayretleri yoktur.

Perde gazellerinin ikinci bir özelliği de aruz vezniyle vücuda getirilmesidir, gerçi bu gazelerde sağlam bir aruz uygulaması yoktur. Yeni yazılanlar da ise zaten aruz terk edilmiştir. Üçüncü özellik olarak da eski toplumumuza büyük ölçüde tesir olan ve Karagöz’de var olan tasavvufî özellikleri işleridir.

Üslup açısından gazeller ancak tek tek ele alınıp değerlendirilirse o zaman bir karar verilebilir. Fakat yine de bir ön bilgi vermek gerekirse şunları söyleyebiliriz:

Gazellerin çoğunda “biz” vardır. Bu hem geniş kitleleri içselleştirmek, kendi yanına çekmek, hem de tasavvufî nefisle mücadelede öne çıkan “ben”den kurtulmaktır. İkinci bir husus olarak birçok şiirde perdenin ne olduğu tarif edilmektedir. Üçüncüsünde ise nasihat-âmez bir tavır söz konusudur (zannetme, bak, anla, dinle vs.). Şeyh Küşteri’yi doğrudan veya dolaylı olarak anma, yad etme de dikkat çeken bir husustur. Son olarak da zamanın padişahına yönelik duâ ibârelerinin varlığını tespit edelim.

3. Gazellerin İçeriği

Dr. Özer Şenödeyici “Karagöz Perde Gazellerine Nâil’den Bir İlâve” İsimli makalesinde hikemî fayda, nakş-hile, ibret için seyr, gayb âlemi ve tasavvufî etkilere dikkat çekmiştir(Şenödeyici, 2011)

Her gösterinin başında bulunan ve Hacivat tarafından okunan bu şiirler “**Hayy, Hakk!**” nidası ile başlar. Bu iki kelime de **Esmâ-yı Hüsnâ**’dandır. Yazarı belli olan şu “perde gazeli”nde bu açıkça görülmektedir:

Hay Hak ! Şeyh Küşteri meydânıdır meydânımız

Eh-i dil, erbâb-ı haktr zümre-i yârânımız

Mustafa RONA

Karagözde tasavvuf konusunu ve perde gazellerinde anlatılmak istenenleri daha kolay ve geniş kavrayabilmek için Bektaşîliği bilmek gerekir. Zira perde gazellerinin çoğunu Bektaşî şairler yazmışlardır. Bunlardan birkaçı Mehmed Ali Hilmi Dedebeba, Kemterî, Gubârî, Hüsnî, Sâdık, Latifî (ORAL, 2007/32 ve devamı) şeklinde sıralanabilir. Kısacası perde gazellerinin açıklaması yapılırken veya bu gazeller okunurken tasavvuf disiplinine yabancı olmamak lazım gelir. Zira bu şiirlerdeki birçok kelime ve tabir tasavvufî anlamlar taşımaktadır.

3.1. Matla Beyitler

Yek-âhenk (konu bütünlüğü olan) gazel olarak tavsif edebileceğimiz perde gazellerinin **matla**’ (giriş) beyitlerinde genellikle, **perdenin mahiyeti, ne olduğu, ne zamandan beri var olduğu ve işlevinin ne olduğu** gibi hususlar dinleyicilere sunulmaktadır.

Bezm-i hestide kurulmuş zıll-ı hikmet perdesi

Gösterir nakş-ı ezelden sun’-ı kudret perdesi Hilmi Dedebeba

Varlık meclisinde(bizzat Cenab-ı Hakk’ın yanında) hikmet gölgelerinin perdesi kurulmuştur. Nakş-ı ezelden kudret sanatının perdesini göstermektedir.

Burada hikmet gölgesini Hakk’a uygun düşen sözün ve her şeyin en mükemmelinin yansıması olarak alırsak daha ilk beyitte seyirci veya dinleyicinin kudsî, hatta uhrevî bir havaya sokulmuş olduğunu görürüz.

Nakş-ı sun’un remz eder hüsnünde rü’yet perdesi

Hüccet-i hükme-i ezeldendir hakikat perdesi

Kemterî, SEVİN, 1968/58

Bu varlık veya görüntü perdesindeki güzellikler asıl güzelliği temsil eder. Hakikat perdesi ise Allah’ın kudretinin delillerindedir (Bu beyitteki hüccet kelimesi ORAL’ın eserinde hâce şeklinde geçmektedir. Anlama hüccet kelimesi daha uygun düştüğü için metne alınmıştır).

Sûret-i zâhiri bir zıll-ı hayâldir perde

Âlem-i kevn-i temâşâyâ misâldir perde

Hüsnî, ORAL/2007

Bu beyitte de perdenin işlevi âlemin var oluşunu anlamaya misal olarak gösterilmektedir. Bu anlamın dışında da perdenin işlevi ile ilgili matla’ beyitleri yazılmıştır:

Gel ey zâhid kenâr-ı bezm-i irfanda makâl anla

Hakikatdir sözü âriflerin gûş it meâl anla

Sâdık

(Bu isimde bir şair olup olmadığı şüphelidir. Ancak makta beyitinde geçen bu kelime mahlas olabileceğini bize düşündürdü. Oral “doğru insan” şeklinde manalandırılmış (ORAL/2007/56)

Gel ey ham sofu, irfan meclisin kenarına gel ve bir söz duy, anla; zira âriflerin sözü hakikattir, işit ve manasını anla.

Söyleyeni bilinmeyen şu beyitte de sufiye seslenilerek perdeye gaflet gözüyle değil de basiretle bakması gerektiği vurgulanmış:

Tegâfûl eyleme sûfi bakma böyle çeşm-i gafletle

Nazar kıl perdeye idüp im’ân basiretle (?)

Dikkatle nazar kıl şu kubbe-i âsumâna

Bu dünyâ misâl-i hayâldir ehl-i irfâna (?)

Şu gök kubbeye dikkatlice bak; çünkü bu dünya arifler için bir hayâlden ibarettir.

Şu beyitte ise perdenin yârân için var olduğunu, onlar neşelendikçe kendilerinin de neşeleceğini vurgulamaktadır şâir:

Seyredüp dikkatle bak yârâna karşı perdemiz

Açılır güller gibi handâna karşı perdemiz (?)

Râşid'in (Râşid ile Kemterî'nin aynı şahsiyet olduğunu Nurettin Sevin bize haber vermektedir (SEVİN, 1968 / 59) şu gazeline ise perdenin insaf sahiplerine hikmetler gösterdiği, hatta âlemin nasıl yaratıldığına işaretler verdiği anlatılmıştır:

Çeşm-i insâfa beyâz-ı perde hikmet gösterir

Mebde-i icâd-ı âlemden işâret gösterir Râşid

Râşid başka bir gazeline ise fatânat (zekâ sahibi olmak, zekilik) ehlinin perdede hikayeler anlattığını ve hikmetleri özümseyenlere cihanı bu perdeden gösterdiğini söyleyerek başlamış:

Söyler erbâb-ı fatânat dâstânı perdeden

Gösterir hikmet-şinâsâna cihânı perdeden

Gubârî'nin şu beyti ise doğrudan seyirciyi hedef almakta ve seyreden ahabplara işve gösteren perdeyi ruha gıda, cana safâ veren olarak tavsif etmektedir:

Seyr iden ahabplara işvenümâdır perdemiz

Hem virür ruha gıda cânâ safâdır perdemiz Gubârî, ORAL, 2007/36

Yukarıda verdiğimiz beyitler sadece birer örnektir. Daha farklı olanları da muhakkak vardır. Mesela Hüsni, diğerlerinden farklı olarak Allah'a hamd ve padişaha dua ile gazele başlamaktadır:

Bihamdillah kuruldu perdemiz bu âli divâna

Safâlansın temâşâ eyledikçe zât-ı şâhâne Hüsni

Allah'a hamdolsun ki perdemiz bu yüce vana kuruldu. Padişah onu seyrettikçe safâ bulsun.

3.2. İbret Perdeleri

Biz şimdilik giriş beyitlerden bu kadarı ile yetinip diğer beyitlere geçiyoruz. İkinci beyitlerde hemen ne yapılmak isteniyorsa ya da seyircinin ve oyuncunun orada bulunma sebepleri neyse o söylenmektedir ki bu genellikle perdenin **ibret perdesi** olduğunu beyan eder:

Kıssadan ârif olanlar hisse almaktır garaz

Karagözdür oynanan ammâ ibret perdesi Hilmi Dede Baba

Bu beyitten de anlaşılacağı gibi Karagöz gösterilerinin sıradan bir eğlence aracı ya da bir oyun olmadığı, bunun içinde bir kıssa veya kıssalar anlatıldığı, kıssadan maksadın hisse almak olduğu, bu hisseyi ise ancak ârif olanların anlayacağı vurgulanmakta ve bunun da ancak ibret perdesi ile mümkün olacağı kaydedilmektedir.

Diğer bir beyitte ise perdenin her dakika hayret veren, dikkat çeken manzaralar gösterdiği, bu vesile ile ibret alınması gereken bir seyir yeri olduğu veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Seyirciyi nereye geldiği konusunda çok açık bir şekilde uyarmakta olan beyit şudur:

Her dakika câlib-i hayret menâzır arz eder

Bir temâşâ-hâne-i ibret-nümâdır perdemiz (?) MUTLU, 2002/81

Bu hayâl-i âlemi gözden geçirmektir hüner

Nice karagözleri mahv etti sûret perdesi Kemterî, ORAL, 2007/32

Hüner, nice kara gözlü yiğitleri mahv eden sûret perdesi ile hayâl âlemini gözden geçirmek ve ibret almaktır.

Gubârî'nin gazeline de bu perdenin ibret aynası olduğu ve bunu ancak âriflerin anlayabileceği söylenmektedir:

Ârifâne hep hayâlât-ı cihânı gösterir

Güyyiâ âyine-i ibret-nümâdır perdemiz Gubârî, ORAL, 2007/36

Başka bir şâir ise zıll-ı hayâle nazar kılıp ibret almak gereğini ortaya koymaktadır:

Nazar kıl perde-i zıll-ı hayâle ehl-i ibret ol

Ne sûret gösterir bu âlemi ayn-ı basîret ol Latîfî, ORAL, 2007/40

Râşid perdenin ışığının hakikat güneşinin pertevinden uyandığını, bu mumun içinin ibretle dolu olduğunu ancak şekil gibi görüldüğünü yani bu işin bir de arka planının olduğunu dile getirmiştir:

Pertev-i şems-i hakikatden uyandı şem'ası

Sîreti ibret-nümâdır gerçi sûret gösterir Râşid, ORAL, 2007/50

Yazarı bilinmeyen aşağıdaki beyitte ise perdenin zıll-ı hayâlden ibaret olduğunu sanmamak gerektiği ve gönül gözüyle bakıldığında ibret alınacak bir yer olduğu anlatılmaktadır:

Sanma bu perde zıll-ı hayâlden ibârettir

3.3 Şeyh Küşterî

Hacivat ile Karagöz hikayeleri ya da oyunlarının icrası sırasında veya gazeller söylenirken en çok geçen bir isim de Şeyh Küşterî'dir. Bu şahsın kimliği konusunda Saim Sakaoğlu, ilk bilginin Evliya Çelebi'de Şeyh Şüşterî ve hayâl-i zıll için kamuştan bir saz icâd eden olarak geçtiğini, Sabri Esad Siyavuşgil'in nâreke isimli sazın bu olduğunu söylediğini bildiriyor. İsmi konusunda ise Müstaki-zâde Süleyman Saadeddin Efendi'nin **Mecelletü'n-nisab**'da Küşterî, Şüşterî isimlerinin yanlış olduğunu doğrusunun Tüster olması gerektiğini haber veriyor. Bunların dışında Sakaoğlu, Şeyh Küşterî hakkında Şemidânî'nin tarihinden naklen verdiği bilgide "Onun bir şeyh olduğunu, müridlerini irşad ederken perde kullandığını söylüyor. Sakaoğlu, S. Nüzhet Gerçek'e dayandırarak, Baldırzâde'nin Ravza-i Evliyasına göre Bursa'da ve Hoca Saadeddin Efendi'nin Tacü't-Tevarihî'ne göre I. Murad devrinde yaşadığını ifade ediyor.(Sakaoğlu, 2011-45).

Şeyhin kimliği konusunda Sakaoğlu hükmünü şu şekilde tamamlamaktadır:

"Bize göre Küşterî gerçek bir kişidir. ... Bursa'ya gelip yerleşmiştir. Yüzyıllarca sonra kendisinin âdeti Anadolu'da gölge oyunun kurucusu olarak gösterilmesine yol açacak faaliyetleri olmuştur. Bunda onun ruh özelliklerinin de önemli rolü olabilir" (Sakaoğlu, 2011-47)

İbni İsâ Akhisârî ise Şeyh Küşterî'nin bu zıllı, hâl ehlinin fâni cihandan ibret almaları için tarif eylediğini bize haber veriyor:

Hazret-i Şeyh Küşterî bu zıllı ta'rif eyleyüp

İbret alsınlar deyu bu fâni cihândan ehl-i hâl İbni İsâ Akhisârî, ORAL, 2007/52

Latifî'nin şu beyitinde Karagöz'ü (perdeyi) boş, aslı esası yok tarzında eleştirenlere bir cevap vardır:

Esâsı yok deyu gel levh ü lûba eyleme nisbet

Misâlidir bu sonsuz âlemin ashâb-ı dikkat ol Latifî, ORAL, 2007/40

Gazellerde tespit ettiğimiz üçüncü bir özellik de, yukarıdaki beyitte olduğu gibi, **Şeyh Küşterî** isminin karşımıza çıkmasıdır. Gazellerde Şeyh Küşterî, Karagöz oyunundaki yeri, perdenin kurucusu, üstadı, piri olmak gibi sıfatlarla yad edilmektedir.

Kadîmi yâdigâr-ı Hazret-i Şeyh Küşterî'dir bu

Temâşâ kıl buyur ikbâl ile gel pür-meserret ol Latifî, ORAL, 2007/40

Mukbil isimli şair, Şeyh Küşterî'nin perdenin mucidi olduğunu çok açık bir şekilde dile getirmiş:

On iki bend ile dört kûşe resm-i Küşterî'dir bu

Derûni aşk ile pür-şu'ledir rahşan olur perde Mukbil, ORAL, 2007/66

Latifî'nin mısralarında da insanın, on iki bend ile dört köşeden bu perdeyi seyr ederse himmet erbabı olacağı görüşü işlenmiştir:

On iki bend ile dört kûşeden hayretle bakdıkça

Verâ-yı perdeyi fehm eyleyip erbâb-ı himmet ol (?),ORAL, 2007/40

Misâl etmiş anı Şeyh Küşterî gülzâr-ı dünyâya

Anunçün Sâdık'a zıll-ı hayâl ile müsemmâdır Sâdık, ORAL, 2007/54

Şeyh Küşterî onu dünyâ gülbahçesine örnek etmiş, bu sebeple Sâdık için (tevriyeli olarak doğru insana) bu perde hayâl gölgesi ile aynı seviyededir, aynı anlamdadır.

Tehi sanma bunu Şeyh Küşterî'nin yâdigârıdır

Ne gûna gösterir bak âlemi sâhib-kemâl anla Sâdık, ORAL, 2007/56

Şeyh Küşterî'nin yâdigârı olan bu perdeyi boş sanma, âlemi kemal sahipleri nasıl anlamış, bak ve anla.

Şeyh Küşterî'nin nakş-ı ziyâsı cihanın ahvalini remz ile anlatmaktadır:

Anlatmış idi remz ile ahvâl-i cihânı

Şu haymede Şeyh Küşterî'nin nakş-ı ziyâsı Ârif(?), ORAL, 2007/78

Yine şairi belli olmayan şu beyitte de Şeyh Küşterî, çadırın kurucusu olarak takdim edilmiştir:

Eylemiş hayme-i dünyâyı Şeyh Küşterî

Hem zelîl ü hem celîl ibret-nümâdır perdemiz (?),ORAL, 2007/80

Hüsni isimli şair ise, bu perdenin mucidinin de artık hayâl olduğunu, ama perdenin yaşayanlara bir gösterge olarak devam ettiğini söylemektedir:

Mücid-i perde de bir zıll-ı hayâldir şimdi

Vakt-i müstakbele bir nisbet-i hâldir perde Hüsni, ORAL, 2007/46

Divan tarzı dışında yazılmış gazellerde de Şeyh Küşterî ta'zimle, saygıyla anılmaktadır:

Aklı aydın, gönlü zengin, pirimiz Şeyh Küşterî Ülker Köksal, ORAL, 2007/30

Derlenen renkler, çiçeklerden oluşmuş Küşterî

Her sözünden zevk alıp ibretle hayran oldular E. Melih ÖZBAY, ORAL, 2007/30

Asırlar ötesinden Şeyh Küşteri sesinden
Bu hayâl perdesinden gerçek bilmeye geldik Ünver ORAL, ORAL, 2007/30

Küşteri meydânı Türktür, Türkle dolsun perdemiz Orhan KURT, ORAL, 2007/31

3.4. Perde ve Dünya İlişkisi

Gazellerde, makta' beytine kadar arada söylenen beyitler, perdenin içeriğini biraz daha aydınlatmaya yöneliktir:

Bu hayâl-i enfüs ü âfâkı seyrân itdüren

Sânî'nün te'siridir göz göre rü'yet perdesi Hilmi Dedebaba

Dış ve iç âlemdaki hayâlleri seyrettiren Sanî'nin tesiridir¹. Bunu göz bir görüntü zanneder.

Perdenin rûhu olan meş'ale olmazsa eğer

Mânî-yi rü'yet-i ashâb-ı kemâldir perde Hüsnî

Perdenin özü olan meş'ale olmazsa, olgun insanların gerçeği görmesine perde engel olur.

Mâverâsında nice esrâr-ı pîr anlaşılır

Âlem-i dünyâya teşbih seyrâna karşı perdemiz (?)

Eğer dünya âlemine benzetilerek seyredilirse, perdenin ötesinden pirin birçok sırrı anlaşılır.

Bu hayâl-i cünbüşî seyr eyle zir-i perdeden

Âdeme bir özge şevk ile meserret gösterir Râşid

Bu hareketli hayâlleri bir de perdenin altından seyret, o zaman insana bambaşka bir neşe ve haz verdiğini göreceksin.

Sûretâ irşad idüp ey cân diriltidin çün bizi

Her kımultı Vâhid'indir kesret ancak bî-mecâl İbni İsâ Akhisârî

Ey cân, görünüşte bizi aydınlatıp dirilttin, ancak (sen de bilirsin ki) her kımultı Allah'ındır. Onun dışında kalanların takati yoktur. "Hakk'ın izni olmadan bir yaprak dahi kıpırdamaz" mealindeki ayete telmih yapılmıştır.

Mecâza haml edenler ehl-i zâhirdir bu esrârı

Sen ibretle nazar kıl fânî dünyâdan misâl anla Sâdık

Dış görünüşe aldananlar bu sırları mecaz zannederler, sen fani dünyadan misal olarak anla ve ibret al. Bu beyitteki ehl-i zâhir; tasavvufta tasavvuf ehli dışında kalan insanlar ve bilhassa medrese uleması için kullanılmıştır.

Perde, zaman içerisinde geçen bütün olayları gösterir, bak da ibret al. Bu aldatıcı (alçak) dünya kimseye mekan olmamış, çünkü Cenab-ı Hak bu mekanı bekâsız yaratmış. Bu yüzden gelenler hep gitmekte, görünen her şey hayâl içinde hayâldir:

Vukuât-ı zamânı gösterir perde

Neler gelmiş neler geçmiş selefde

Bu dehr-i dún bir kimseye olmamış mekânı

Bekâsız halk etmiş Cenâb-ı Müsteân

Gelenler hep giderler mahv olur ta

Hayâl içinde hayâldir görünen eşyâ (?) ORAL, 2007/58

Şem'-i aşka yandırıp tasvir-i cismindir geçen

Âdemi amed-şüd etmekte azimet perdesi Kemteri

Aşk mumuyla yanıp biten senin vücudundur, çünkü insanı geçici kılan bu gidiş perdesidir.

Âlem-i eşbâha amed-şüd eden her bir nüfûs

Kendi fi'lin zâhir eyler mazhariyet perdesi Hilmi Dedebaba

Bu misal âlemine gelip giden her bir canlı, kendi kabiliyetini, işlerini gösterir. Çünkü burası bir mazhariyet perdesidir.

3.5. Dua

¹ Sanatkârca yapan, yaratan, sanat eseri olarak meydana getiren, işleyen anlamlarında Esmâ-yı Hüsnâ'dandır.

Bu ve buna benzer ifadelerle perde gazelleri mahlas beyitine ulaşmasını da dördüncü özellik olarak sayabiliriz. Birçok gazelin söyleyeni belli değildir. Bunların bir kısmı “**nâ-tamâm gazel**” özelliği gösteriyor. Yazarı belli olan gazelerde şairler, mahlas beyitlerinde Hakk’a dua ederler. Dergâh-ı âl-i âbâya sıdk ile bende olmak gereğini dile getirirler. Hak yoluna ulaşmayı engelleyecek çok şey olduğunu (mâsivâ) , bilinmeyen kıymetlerinin, anlaşılmayan değerlerinin bir gün anlaşılacağını ifade ederler. Daha sonra da bazı gazelerde zamanın padişahına duâ ederek eser tamamlanır. Tabiidir ki bunları genellemek çok zordur.

Dergâh-ı Âl-i Abâ’da mustakîm ol Kemterî
Gösterir vahdet elin kalktıkça kesret perdesi Kemterî

Ey Kemterî Hz. Muhammed soyunun yolunda dosdoğru ol. Çünkü kesret perdesi ortadan kalkınca birlik eli(yurdu) görünür.

Bende ol Âl-i Abâ’ya sıdk ile Hilmi müdâm
Açılır bâb-ı Ali’den Hakk’a vuslat perdesi Hilmî Dedebaba

Hilmî, Peygamber soyuna doğrulukla hizmet et, sâdık ol, zira Allah’a kavuşma perdesi Hz. Ali kapısından açılır.

Râşidâ durdukça dünya sağ ola şâh-ı cihân
Sâyesinde her kişi hâlince râhat gösterir Râşid

Ey Râşid dünya durdukça cihan padişahu sağ olsun, çünkü onun sayesinde her kişi kendi halince rahattır.

Latîfî var, hulûs-ı kalb ile her dem du’â eyle
İdüp arz-ı amudun bende-i merbût-ı devlet ol

Kuruldukça perdemiz sahn-ı gülistânda
Şehensâh-ı cihânın lütfuna şükrân-ı nî’met ol Latîfî

Ey Latîfî, gel, her an samimi bir kalp ile dua et; arzını doğrudan doğruya söyle ve daima devlete bağlı bir kişi ol. Perdemiz her zaman gülistan sahnında kuruldukça cihan padişahının iyiliklerine şükredici ol.

Hüsnî ise mahlas beytinden önceki beyitle birlikte padişaha dua etmektedir:

Zihi sultân-ı zi-şân sâhib-i lutf ü adâlet kim
Du’â-yı devlet-i şâhânesi farz oldu insâna

Safâda dâim olsun dâimâ sıhhatle ey Hüsnî
Vücûduyla şeref verdikçe taht-ı Âl-i Osmân’a Hüsnî

İşte lütuf ve adalet sahibi şanlı sultan, insana onun devletine duâ etmek farz oldu. Ey Hüsnü, o varlığıyla Osmanlı tahtına şeref verdikçe devamlı safâ içerisinde olsun.

Bunlardan farklı olarak Vâsıf, gazelini , sevdiğine sitem ederek kıymetini bilmediğini, ama bir gün değerinin anlaşılacağını söyleyerek bitirmiştir:

Sen Vâsıf’ı ayyâra fedâ eyledin ammâ
Hoş imdi yâ bir gün bilinir kıymet-i ahbâb Vâsıf, ORAL, 2007/42

Sen Vâsıf’ı başkalarına (rakiplere) değiştin, ama şimdi değilse de bir gün ahbabların kıymeti anlaşılır.

Sonuç

Sonuç olarak perde gazellerinin çoğu perdeyi tanımlayarak başlamakta (bir tanesi Allah’a hamd ile başlamıştır), perdenin içeriğinin (ibret aynası, basiret perdesi vs.) anlatılmasından sonra bazılarında doğrudan veya zımnen Şeyh Küşterî anılmakta, daha sonra dua ile bitirilmektedir. Yukarıda da saydığımız gibi belirli bir sıra takip eden perde gazelleri kültürel kalıplaşmanın bir örneğini teşkil eder.

Divan tarzında yazılan gazellerin dili Osmanlı Türkçesi olup üslubu “biz” mahiyetlidir. Bu da insanın kendisini evrende nasıl algıladığını, nereye koyduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
ALPTEKİN, Ali Berat (1991). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
ÇELEBİOĞLU, Âmil (1984). “Karacaoğlan’da Divan Şiiri Hususiyetleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, s.17
DÜZGÜN, Dilaver (2006). “Biçim ve İçerik Yönünden Eski ve Yeni Karagöz Perde Gazelleri”, *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz Uluslararası Sempozyumu, Bildirileri*, s. 149-161
KURNAZ, Cemal (1990). *Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
KURNAZ, Cemal (1997). *Türkiyeden Gazeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
MUTLU, Mustafa (2002). *Karagöz Sanatı ve Sanatçıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
ORAL, Ünver (2007). *Perde Gazelleri*, İstanbul: Kültür Yayınları
PALA, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara.
SAKAOĞLU, Saim (2011). *Türk Gölge Oyunu Karagöz*, Ankara: Akçağ Yayınları
SEVİN, Nurettin (1968). *Türk Gölge Oyunu*, Ankara: Devlet Kitapları.
ŞENÖDEYİCİ, Özer (2011). “Karagöz Perde Gazellerine Nâil’den Bir İlâve”, *Milli Folklor*, S.90, s.90
ULUDAĞ, Süleyman (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.